

Szumski, Jan

"Академия наук в решениях
Политбюро ЦК РКП(б) - ВКП(б)-КПСС,
1922-1991. Т. 2, Академия наук в
решениях ЦК КПСС: Бюро
Президиума, Президиум,
Секретариат ЦК КПСС, 1952-1958", В.
Ю. Афиани, В. Д. Есаков, Москва 2010
: [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 48, 199-203

2011

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Академия наук в решениях Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б)–КПСС, 1922–1991, [t. 2]: Академия наук в решениях ЦК КПСС: Бюро Президиума, Президиум, Секретариат ЦК КПСС, 1952–1958, ответственные составители В. Ю. Афиани, В. Д. Есаков, РОССПЭН, Москва 2010, ss. 1280.

Omawiany zbiór dokumentów jest kolejnym tomem z serii „Академия наук ЗСРР в решениях Политбюро КС РКП(б)-ВКП(б)-КПЗР” i stanowi kontynuację pierwszego tomu, który obejmował okres 1922–1952 i ukazał się w 2000 roku. Ta długa przerwa w edycji spowodowana była szeregiem przyczyn, do których zaliczyć należy przede wszystkim ogromną objętość materiału źródłowego. Nie mniej istotnym czynnikiem, a w pewnym sensie decydującym, był tajny charakter większości opublikowanych decyzji Prezydium КС КПЗР. We współczesnej Rosji proces odtajniania materiałów archiwalnych leży w gestii specjalistycznej Komisji Międzyresortowej działającej przy Prezydencie Federacji Rosyjskiej. W procesie przygotowania tomu odtajniono ponad tysiąc dokumentów z Państwowego Archiwum Historii Najnowszej oraz Archiwum Prezydenta Federacji Rosyjskiej: postanowienia Prezydium КС КПЗР, postanowienia Секретариату КС КПЗР, jak również uzupełniające materiały z poszczególnych wydziałów Komitetu Centralnego, a także dokumenty z Archiwum Ro-

syjskiej Akademii Nauk. Niniejszy tom obejmuje okres od 1952 do 1958 roku. Ostatnia cezura chronologiczna wynika z uchwalenia w roku 1958 nowego Statutu АН ЗСРР, co w sposób zasadniczy zmieniło działalność tej instytucji. Do zbioru włączono w sumie około tysiąca dokumentów: postanowień, uchwał, a także materiałów towarzyszących – notatek, załączników i innych dokumentów proveniencji partyjnej. Bardzo istotnym elementem ułatwiającym korzystanie z pracy było opatrzenie publikacji wstępem archeograficznym i merytorycznym przez redakcję tomu. Skrótowe opisanie mechanizmu podejmowania decyzji, zakresu odpowiedzialności i obowiązków różnych komórek Komitetu Centralnego umożliwiła badaczowi łatwiejsze poruszanie się po zawitych „korytarzach władzy”, a jednocześnie usprawnia poszukiwanie informacji. Dowiadujemy się ze wstępu, w jaki sposób należy odczytywać zaszyfrowane numery postanowień Prezydium КС КПЗР, pisane raz cyframi łacińskimi, innym razem zaś – arabskimi. Czytelnik obeznany chociażby pobieżnie z rosyjską

„nowomową” partyjną i skrótami wie, jak trudnym zadaniem jest nieraz rozszyfrowanie i poprawne odczytanie dokumentów wytwarzanych przez rozmaite organy Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego.

W latach pięćdziesiątych minionego stulecia konsekwentnie wzrastało znaczenie nauki w ZSRR, przede wszystkim w związku z rosnącymi ambicjami kierownictwa KPZR. Nauka bowiem miała odegrać kluczową rolę w procesie budowania potęgi militarnej i technicznej państwa radzieckiego, przede wszystkim w zakresie opracowania nowych technologii wojskowych, realizacji projektów atomowych, projektów osvajania Kosmosu itd. Należy podkreślić, że po okresie stalinowskim, gdy praktycznie wszystkie środowiska naukowe doznały w ten czy inny sposób działań aparatu represyjnego i poważnej presji ideologicznej, druga połowa lat pięćdziesiątych stała się nie tylko okresem „odwilży” w społeczeństwie ZSRR, lecz także swoistego renesansu nauki w tym kraju. Poluzowanie systemu politycznego po objęciu władzy przez Nikitę Chruszczowa doprowadziło w efekcie do ożywienia międzynarodowych kontaktów naukowych nie tylko z tzw. krajami kapitalistycznymi, ale również z państwami „demokracji ludowej”.

Zwiększone zainteresowanie kierownictwa partyjnego nauką znalazło swoje odbicie w nieporówny-

walnie większej liczbie i objętości dokumentów dotyczących kwestii nauki, a wytworzonych przez strukturę KPZR. Nauki stosowane znalazły się na „celowniku” kierownictwa ZSRR: w latach pięćdziesiątych powstają nowe instytuty o profilu naukowo-technicznym (mechaniki teoretycznej i stosowanej, fizyki jądrowej i in.), ich oddziały i filie. Ośrodki naukowe uzyskują ogromne dotacje budżetowe. Ze swojej strony, państwo oczekuje od badaczy szybkich wyników i nowych odkryć naukowych. W związku z tym znakomitą większość dokumentów w tomie stanowią materiały dotyczące nauk stosowanych. Jest to zrozumiałe w kontekście ówczesnych priorytetów rozwoju nauki.

Dokumenty zgromadzone w publikacji można podzielić na kilka bloków tematycznych:

1) najobszerniejsza w tomie dokumentacja dotyczy szeroko pojętego wykorzystania energii atomowej i rozwijania w tym kontekście fizyki jądrowej, nauk stosowanych, rozszerzania międzynarodowych kontaktów uczonych radzieckich z USA, Wielką Brytanią, Chińską Republiką Ludową. W tej części można również odnaleźć materiały dotyczące badań nad energią atomową w krajach „demokracji ludowej”, w szczególności w Polsce. Dowiadujemy się z nich m.in. o tym, że na mocy uchwały Prezydium KC KPZR z 16 listopada 1955 r., polskiemu kierownictwu partyjnemu (Edwar-

dowi Ochabowi) nakazano odrzucić propozycję zachodnich państw europejskich o przystąpieniu do Europejskiej Organizacji Badań Jądrowych. Radzieckie kierownictwo powołało swoją placówkę naukową, skupiającą naukowców z krajów „demokracji ludowej” (s. 336–338).

2) materiały odnoszące się do rozmaitych aspektów związanych z przynależnością lub zgłoszeniem przez stronę radziecką akcesu do prestiżowych międzynarodowych organizacji naukowych, towarzystw i stowarzyszeń, by wspomnieć chociażby Międzynarodowe Stowarzyszenia Nauk Politycznych, Międzynarodowy Związek Historii Nauki działający przy UNESCO. Jednym z zamiarów kierownictwa partyjnego było wykorzystanie forów międzynarodowych jako trybuny dla głoszenia swoich poglądów, jak również budowania pozytywnego obrazu ZSRR w środowiskach intelektualnych.

3) źródła dotyczące realizowania przez AN ZSRR potrzeb partii w zakresie opracowania naukowej informacji uzyskiwanej z zagranicy. Przewagę oddawano naukom ścisłym, analizie gospodarki USA oraz krajów Europy Zachodniej. 22 marca 1956 r., na mocy decyzji Sekreta-

riatu KC KPZR, powołano Instytut Gospodarki Światowej oraz Stosunków Międzynarodowych AN ZSRR. Partyjne wytyczne obligowały władze Akademii do delegowania uczonych na wyjazdy naukowe za granicę w celu „głębszego zbadania gospodarki i polityki tych krajów”¹.

4) o wiele skromniej przedstawiono blok dotyczący nauk humanistycznych, zwłaszcza historii. Przez ponad 20 lat radzieccy historycy znajdowali się w izolacji, nie uczestniczyli w międzynarodowych kongresach historycznych. Po raz ostatni radziecka delegacja brała udział w VII Międzynarodowym Kongresie Historyków w 1933 r. w Warszawie. W kolejnych kongresach w Zurychu (1938) i Paryżu (1950) radzieccy historycy nie uczestniczyli. Od 1955 r. zauważalna jest ogromna zmiana w podejściu do umiędzynarodowiania radzieckiej nauki historycznej. W 1955 r. KC KPZR podejmuje decyzję o udzieleniu zezwolenia na udział radzieckiej delegacji w X Międzynarodowym Kongresie Historyków, który miał miejsce w Rzymie jesienią 1955 r. Delegacja ZSRR, zgodnie z wytycznymi KC, miała zgłosić na Kongresie propozycję zwołania kolejnego kongresu w 1960 r. w Moskwie².

¹ Н. Г. Томилина, *Формирование в советском обществе представлений о Европе в сфере идеологии и культуры в конце 1950-х – начале 1960-х гг. По документам РГАНИ*, „Вестник архивиста” 2009, no 2, s. 3–18.

² Notatka Prezydium AN ZSRR o powołaniu Narodowego Komitetu Historycznego, 4 VIII 1955 r. Cyt. za: *Академия наук в решениях ЦК КПСС: Бюро Президиума, Президиум, Секретариат ЦК КПСС, 1952–1958*, ответственные составители В. Ю.

Warto jednak podkreślić, że mimo pokaźnej liczby materiału źródłowego zaprezentowanego w omawianym tomie, wiele kluczowych dokumentów nadal pozostaje utajniona. Większość protokołów Prezydium i Sekretariatu KC KPZR jest nadal niedostępna dla badaczy. Stwarza to pewne niebezpieczeństwo wyciągnięcia nieuzasadnionych wniosków na podstawie tak mocno okrojonego materiału dotyczącego organów decyzyjnych.

Nicią przewodnią całego zbioru jest pewne przesłanie czy, raczej, przekaz do odbiorcy – wzbudzenie poczucia dumy z osiągnięć radzieckiej nauki. Co więcej, w kontekście opublikowanych dokumentów można to odczytywać jako skutek „nieustającej uwagi partii, rządu i radzieckiego kierownictwa” w kwestii nauki. Wydawcy tomu dosyć krytycznie ocenili dorobek historiografii z lat dziewięćdziesiątych, która „przejaskrawiała okropności i represje” w nauce w ZSRR. Takie stare-nowe podejście, mieszczące się w obecnym, politycznie poprawnym dyskursie naukowym Rosji, jest coraz częściej spotykane w publikacjach rosyjskich. Obecne kierownictwo rosyjskie poszukuje pewnych punktów odniesienia, na podstawie których można odbudowywać tożsamość narodową swoich obywateli. Nauka radziecka, jej

osiągnięcia jak najbardziej mieszczą się w tym założeniu. Jednak pozostaje bardzo wiele istotnych spraw, które, jak się wydaje, pozostały trochę na uboczu. Mimo pewnego poluzowania systemu, kontrola ze strony partii nad życiem i naukową działalnością uczonych była nadal bardzo mocna. Jako przykład powołałam się na korespondencję rosyjskiego uczonego, fizyka Igora Kurczatowa, z Johnem Douglasem Cockcroftem, angielskim fizykiem. Otóż treść prywatnych listów Kurczatowa zatwierdzano na mocy poszczególnych postanowień Prezydium KC KPZR! (s. 939)

Eksponując na podstawie opublikowanych dokumentów poszczególne osiągnięcia nauki radzieckiej – program jądrowy, kosmiczny, światowy poziom badań – autorzy publikacji pomijają kwestię braku praktycznego zastosowania odkryć nauki w życiu społeczeństwa, w przemyśle lekkim, motoryzacji itd. Rozwój poszczególnych dyscyplin odbywał się kosztem marginalizacji innych. Dotyczyło to również nauk humanistycznych, gdzie nie było szczególnych powodów dla dumy.

Podsumowując chciałbym stwierdzić, że istotę relacji na linii: nauka a władza, zaprezentowanych w omawianej publikacji, można zdefinio-

Афиани, В. Д. Есаков, Москва 2010, s. 326. W istocie XI Międzynarodowy Kongres Historyków odbył się w 1960 r. w Sztokholmie.

wać jako poszukiwanie przez władzę nowych metod modernizacji nauki w celu realizowania własnych ambicjonalnych planów. W analizowanym okresie widoczne jest zjawisko inwestowania w różne kierunki naukowo-techniczne w naukach stosowanych kosztem humanistyki. Z jednej strony można było obserwować niewątpliwe osiągnięcia w różnych dziedzinach radzieckiej nauki i techniki, przede wszystkim w badaniach Kosmosu i nad energią atomową, odbudowywanie utraconych pozycji w biologii, genetyce, cybernetyce, z drugiej zaś – upadek w humanistyce.

Omawiany zbiór dokumentów jest efektem ogromnego wysiłku badawczego dużego zespołu badaczy i instytucji zaangażowanych w wydanie tej pracy i przyczyni się niewątpliwie do lepszego poznania mechanizmów funkcjonowania nauki, zgłębiania naszej wiedzy na temat relacji między władzą a światem nauki w ZSRR. Z polskiego punktu widzenia ważne jest to, że publikacja wnosi wiele informacji o relacjach z krajami obozu socjalistycznego.

Jan Szumski